

Geçmişle Yüzleşme: Türkiye’de Geçiş Dönemi Adaleti, Süregiden Savaş ve Kürt Sorunu*

Yeliz Budak**

ÖZET¹

Bu makale Türkiye’de geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının kullanıma sokulduğu bağlamları anlamak için bir çerçeve sunuyor. Geçiş dönemi adaleti neden uygun bir çerçeve sunar ve Kürt sorunu bağlamında Türkiye’de bir geçiş öncesi ortamın varlığını mümkün kılan göstergeler nelerdir sorularını ele alıyor. Demokrasiye geçişin bir parçası olarak siyasi rejim değişikliğine dayanan geleneksel geçiş dönemi adaleti teorisinin tersine, Türkiye’de geçiş dönemi adaleti mekanizmaları, politik şiddet ve süregiden çatışma ortamında hayata geçiriliyor. Bu makalede, ‘çatışmalı bir demokrasi’ içinde gerçekleşebilecek bir değişim ya da geçiş olasılığı tartışılıyor. Reform ve geçiş dönemi adaleti mekanizmaları ise, bu sürecin kilit dinamikleri olarak görülüyor.

ANAHTAR KELİMELELER: Türkiye, Kürt sorunu, geçiş dönemi, iç çatışma ve reform

GİRİŞ

Türk Silahlı Kuvvetleri ile Kürdistan İşçi Partisi (*Partiya Karkerên Kurdistan* veya PKK) arasındaki çatışma otuz yıldır devam ediyor. Bu makalede, geçiş dönemi adaletinin Türkiye’de çatışmanın çözüm sürecinin bir parçası olması gerektiği savunuluyor. Makale içinde çatışmanın insan hakları boyutunun önemli olduğu tartışılırken, bunun sadece politik ve kültürel hakları değil, aynı zamanda geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının sağladığı hakikati bilme ve tazminat haklarını da kapsadığı öne sürülüyor.

* İngilizce orijinalinden *Hafıza Merkezi* adına Nisa Göksel tarafından çevrilmiştir.

** Doktora adayı, Institute of Advanced Legal Studies, University of London, UK. Email: yeliz.budak@postgrad.sas.ac.uk

¹ Değerli yorumları ve desteği için Prof. Ilias Bantekas’a minnettarım. Bu yazı üzerine yaptıkları

yapıcı ve yararlı yorumları için anonim yorumculara ve IJTJ editör ekibine teşekkür ederim.

Var olan geleneksel bakış açısından bakıldığında, geçiş dönemi adaleti büyük ölçüde toplumsal bir dönüm noktası gerektiren temel bir siyasi değişime ve otoriter bir rejimden demokratik bir rejime geçişe dayanır. Son yıllarda, geçiş dönemi adaleti, silahlı çatışmalar sonrasında ve hatta sırasında yaşanan insan hakları ihlali miraslarını ele almak için gelecek vaat eden bir alan olarak ortaya çıktı. Önceki geçiş dönemi adaleti teorilerinin tersine, birtakım ülkeler geçiş dönemini kökten bir rejim değişikliği olmadan deneyimledi. Demokrasiye doğru değişimler söz konusu olsa da buralarda ciddi insan hakları ihlallerinin baskın bir nedeni olarak siyasal şiddetin veya iç çatışmanın yaygın olması, geçiş dönemi adaletinin meydana geldiği ortamı geleneksel olanlardan farklılaştırıyor. Kademeli bir reform süreci ve güvenilir geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının varlığı, geçiş döneminin temel parametreleri olarak görülmelidir. Özellikle bütünsel bir yaklaşımın parçası olarak bu mekanizmaların kullanımı, iç çatışmalarla boğuşan ülkeleri geçişe teşvik etme potansiyeline sahip olabilir.

Bu yazının ilk bölümünde, geçiş dönemi adaleti teorisi ve teorinin temel özellikleri analiz edilecek ve geçiş dönemi adaletinin, süregiden çatışma ortamlarını da kapsayacak şekilde gelişimi tartışılacak. İkinci bölümde ise, geçiş dönemi adaletinin neden kullanılması gerektiği ve geçiş dönemi mekanizmalarının Türkiye’de Kürt sorunu bağlamında nasıl kullanıldığına dair bir bakış açısı sunulacak. Bu geçiş ya da aslında ‘geçiş öncesi’ nin Türkiye’de rejim değişikliği olmadan meydana geldiği iddia edilir. Şiddet giderek azalmakta olmasına rağmen, PKK ve Türk Silahlı Kuvvetleri arasındaki çatışma tamamen sonlanmadı. Şiddetsizlik ortamına doğru bir geçiş, gerçek bir demokrasinin var olmamasından dolayı, ‘çatışmalı bir demokrasi’ denebilecek bir bağlamda meydana geliyor ve bu da ciddi sorunlar yaratıyor. Türkiye geleneksel anlamda bir geçiş ve büyük bir dönüşüm yaşamamasına rağmen, bu makale, Avrupa Birliği (AB) tarafından öngörülen reformlar ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları ve sivil toplumun çabaları yoluyla geçişe ulaşma olasılığını araştırıyor. 2004 Tazminat Yasası ve zorla kaybetme ve faili meçhul cinayetlere ilişkin devam eden davalarda kullanılan bazı ulusal hukuk mekanizmalarının ne dereceye kadar geçiş dönemi adaleti mekanizmaları olarak kabul edilebileceği de bu makalede tartışılacak. Bu geçici mekanizmaların etkisi ve Türkiye’de insan hakları ihlalleriyle yüzleşmekte neden yeterli olmadığı da ele alınacak.

GEÇİŞ DÖNEMİ ADALETİ TEORİSİ

Geçiş dönemi adaleti teorisini oluşturan demokratik siyasi değişimin bazı ana nitelikleri aşağıda kısaca özetlenecektir. Bu makale, geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının tek bağlamının politik geçişler, yani demokratik olmayan rejimlerden demokratik olanlara geçiş dönemleri olmadığını göstermektedir. Demokratik olmayan rejimlerde ya da ‘çatışmalı bir demokraside’ devam eden çatışma ortamında, reformların ve geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının kullanımının faydaları analiz edilecektir.

Demokratik Siyasi Geçişler

Geçiş dönemi adaleti, ‘önceki baskı rejimlerinin yaptığı yanlışlar ile yüzleşmek için oluşturulan hukuki cevaplar ile nitelenen, *siyasi değişim* dönemleriyle ilişkilendirilen adalet kavramsallaştırması’² olarak tarif edilmiştir. Bu tanımdan iki çarpıcı nokta çıkmaktadır: Birincil olarak, daha kötü koşullardan iyiye doğru bir geçişin ya da değişimin varlığı ve ikinci olarak ise, otoriter bir baskı rejiminin yerini insan haklarına, hukukun üstünlüğüne ve demokrasiye adanmış olan demokratik bir rejimin almasına neden olan bu değişimin siyasi yapısı. Çok sayıda düşünür geçiş dönemi adaletini, süreçlerin siyasi yapısını ve demokrasiye geçişi vurgulayarak tanımlamışlardır.³ Geçişin bu dikkate değer kavramsallaştırması ‘paradigmatik bir geçiş’ olarak nitelendirilir.⁴ Thomas Obel Hansen ise, bunu ‘liberal bir geçiş’ olarak tanımlar.⁵

Geçiş dönemi adaletinin bu kavramsallaştırmasının temel nedenleri, 1980’li yıllarda bu alanın farklı bir dizi söylem olarak gelişmesinde yatmaktadır. Ruti Teitel’in üç aşamalı geçiş dönemi adaleti soy bilim (*genealogy*) tekniğine⁶ göre, kökenlerini Birinci Dünya Savaşından almış olan modern geçiş dönemi adaleti, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde sistematikleştirilmiştir. Gözle görülür bir şekilde bu alan 1980’lerin sonunda ortaya çıkmış ve hepsi siyasi rejim değişikliğine dayalı olan, 1990’ların başında Güney Amerika’da askeri rejimlerin demokrasiye geçişini, Güney Afrika’da *apartheid* rejiminin sona ermesini ve Doğu Avrupa’da komünist rejimlerin yıkılmasını tanımlamıştır.

Geçiş dönemi adaleti, bir başlangıç ve bitiş noktası olan yolculuk anlamına gelen geçiş kavramı üzerine inşa edilmiştir.⁷ ‘Geçiş’ *transitio* kelimesinden gelmekte ve bir durumdan başka bir duruma doğru meydana gelen değişim anlamına gelmektedir.⁸ Fionnuala Ní Aoláin ve Colm Campbell’in dediği gibi, ‘Berlin Duvarı yıkıldığında belirli tarihsel bir dönemece gelinmişti ve tam o sırada *apartheid* hükümeti ve Arjantin askeri rejimi kendi iktidarlarından vazgeçmişlerdi.’⁹ O dönemde, geçmiş ve

² Ruti G. Teitel, ‘Transitional Justice Genealogy,’ *Harvard Human Rights Journal* 16 (2003): 69–94. Vurgulama eklenmiştir.

³ Anne-Marie La Rosa ve Xavier Philippe, ‘Transitional Justice,’ *Post-Conflict Peacebuilding* içinde , ed. Vincent Chetail (Oxford: Oxford University Press, 2009); Neil J. Kritz, ed., *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckons with Former Regimes: Country Studies* (Washington, DC: US Institute of Peace Press, 1995).

⁴ Fionnuala Ní Aoláin ve Colm Campbell, ‘The Paradox of Transition in Conflicted Democracies,’ *Human Rights Quarterly* 27(1) (2005): 172–213.

⁵ Thomas Obel Hansen, ‘Transitional Justice: Toward a Differentiated Theory,’ *Oregon Review of International Law* 13 (2011): 1–54.

⁶ Teitel, bkz. yuk. dipnot 2.

⁷ Ní Aoláin ve Campbell, bkz. yuk. dipnot 4.

⁸ La Rosa ve Philippe, bkz. yuk. dipnot 3.

⁹ Ní Aoláin ve Campbell, bkz. yuk. dipnot 4, s. 181.

şimdi arasında var olan farkı göstermek için de tanımlanabilir bir âna ihtiyaç olduğu düşünülüyordu.

Geleneksel geçiş dönemi adaletinin bir başka özelliği ise, geçiş kavramının siyasal karakteri olmuştur. Guillermo O'Donnell ve Philippe Schmitter geçiş kavramını, bir siyasal rejimden diğerine geçiş arasındaki zaman aralığı olarak tanımlar.¹⁰ Bazı düşünürler geçiş dönemi söylemlerini silahlı iç çatışmayı da dahil ederek kullanır.¹¹ Geçiş ortamları 'demokrasiye ve de barışa doğru'¹² en az iki tane öncelikli geçiş durumunu kapsar; bundan dolayı, geçiş dönemi pratiklerinin sivil savaş veya otoriter rejimler üzerinden sadece tek bir bağlam ile ilişkilendirilmesi sorunlu olabilmesine rağmen, geçiş dönemi adaleti teorisinde şu da kesindir ki geçişin meydana gelmesinde şiddet ortamından şiddetsizliğe doğru bir geçiş tek başına yeterli değildir. Geçiş ile tam olarak kastedilen, özellikle demokrasiye doğru bir geçişi de içine alan rejim değişikliği anlamına gelen 'siyasi bir geçişin (değişimin)' varlığıdır.

Geçiş dönemi adaletinin bu özel kavramsallaştırması da yeni gelen rejimin demokratik ve liberal niteliğine dayanmaktadır. Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi (*The International Center for Transitional Justice-ICTJ*) tarafından verilen kapsamlı tanım, geçiş dönemi adaletinin altında yatan felsefeyi şöyle özetlemektedir:

*Geçiş dönemi adaleti, toplumların, yaygın veya sistematik insan hakları ihlalleri mirasıyla yüzleşmek üzere geliştirdikleri bir dizi yaklaşımı ifade ederken aynı zamanda bu toplumlar, şiddetli çatışma ve baskı döneminden barışa, demokrasiye, hukukun üstünlüğü ve bireysel ve kolektif haklara saygıya doğru yönelirler.*¹³

Açıkça baskıcı ve anti-demokratik olan rejimlerin, demokratik ve hukukun üstünlüğünün kabul edildiği rejimlerle¹⁴ yer değiştirdiği "'ideal liberal geçişlerin' söz konusu olduğu az sayıda örnek olmasına rağmen," demokrasiye doğru bir geçişe

---

¹⁰ Guillermo O'Donnell ve Philippe C. Schmitter, *Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1986).

¹¹ Örnek olarak, M. Cherif Bassiouni, 'çatışma sonrası adaleti' kavramını kullanır. M. Cherif Bassiouni, ed., *Post- Conflict Justice* (Ardsley, NY: Transnational Publishers, 2002). Ayrıca bakınız, Naomi Roht-Arriaza ve Javier Mariezcurrena, eds., *Transitional Justice in the Twenty-First Century: Beyond Truth versus Justice* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006).

¹² Örnek olarak, Eski Yugoslavya, Güney Afrika ve Arjantin'de demokrasiye yönelik gerçekleşen hareketlerde şiddetli çatışmalardan uzaklaşma söz konusuydu. Ní Aoláin ve Campbell, bkz. yuk. dipnot 4.

¹³ International Center for Transitional Justice, *Annual Report 2004/2005* (2005). Vurgu Eklenmiştir.

¹⁴ Thomas Obel Hansen, 'The Vertical and Horizontal Expansion of Transitional Justice: Explanations and Implications for a Contested Field,' *Transitional Justice Theories* içinde, ed. Susanne Buckley-Zistel, Teresa Koloma Beck, Christian Braun ve Friederike Mieth (New York: Routledge, 2013).

ihtiyaç olduğu genel olarak kabul edilir.¹⁵

Hesap verme yükümlülüğü ve hukukun üstünlüğü üzerinden önceki rejimlerin insan hakları ihlalleri mirasıyla yüzleşilmesi, geçiş dönemi adaleti söylemlerinin en temel unsuru haline gelmiştir.¹⁶ Hukukun üstünlüğü, demokrasi ve liberalleşme için de anahtar olarak düşünülür ve böylece de yeni kurulan rejimlerin iktidarı da güçlendirilmiş olur. Bununla birlikte, yeni gelen hükümetlerin, geçiş süreçlerini desteklemeye ancak kendi başka önceliklerine engel oluşturmadığı takdirde meyilli oldukları da not edilmelidir.¹⁷ Bu da, geçiş dönemi adaleti alanının önemli çıkmazlarından birini gösterir: Barış ve adalet karşıtlığı ikilemi. Bu ikilem, af ve cezalandırıcı adalet talebi arasındaki keskin seçim olarak nitelenebilir.¹⁸

Geçiş dönemi adaleti teorisi, liberal barış ve tepeden inmece devlet merkezli bakış açılarından oldukça etkilenmiştir.¹⁹ Ekonomik ve siyasi liberalleşme üzerinden barışçı politikayı savunan liberal barış teorisi, geçiş dönemi adaleti kavramının içine gömülmüş durumdadır.²⁰ Oya dayalı temsili demokrasiyi kurumsallaştırmak, anayasa ve hukukun üstünlüğünü savunmak gibi unsurlara dayanan sivil ve siyasal hakları teşvik ederek barışı gerçekleştirme düşüncesi, bu teorinin ana hatlarını oluşturur.²¹ Geçiş dönemi adaletinin tepeden inmece bir bakış açısını benimsediği şu sözlerle eleştirilmiştir: '[geçiş dönemi adaleti] pratikleri, gücünü yerelden alan hareketlere dayanmaktan ziyade, uluslararası elit profesyoneller ve bağışçı kurumlardan oluşan bir ağ tarafından yönetilir.'²² Yine de bu güçlü söylem geçişin kurumsal reformlar ve sistemin önceki rejimdeki insan hakları ihlallerinde suçta dahil olmuş insanlardan arındırılmasının eşlik edebileceği büyük bir dönüşümle mümkün olduğunu savunur.²³ Yeni hükümet, geçiş dönemi adaleti seçimlerini

---

¹⁵ Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (Oklahoma City, OK: University of Oklahoma Press, 1991).

¹⁶ Diane F. Orentlicher, 'Settling Accounts: The Duty to Prosecute Human Rights Violations of a Prior Regime,' *Yale Law Journal* 100(8) (1991): 2539–2615; M. Cherif Bassiouni, 'Searching for Peace and Achieving Justice: The Need for Accountability,' *Law and Contemporary Problems* 59 (1996): 9–28; Kathryn Sikkink, *The Justice Cascade: How Human Rights Prosecutions Are Changing World Politics* (New York: W.W. Norton and Co., 2011).

¹⁷ Hansen, bkz. yuk. dipnot 14.

¹⁸ William I. Zartman ve Viktor Kremenyuk, eds., *Peace Versus Justice: Negotiating Forward- and Backward-Looking Outcomes* (Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2005); Bassiouni, bkz. yuk. dipnot 16.

¹⁹ Paul Gready ve Simon Robins, 'From Transitional to Transformative Justice: A New Agenda for Practice,' *International Journal of Transitional Justice* 8(3) (2014): 339–361.

²⁰ Ronald Paris, 'Peacebuilding and the Limits of Liberal Internationalism,' *International Security* 22(2) (1997): 54–89.

²¹ Gready ve Robins, bkz. yuk. dipnot 19; Lars Waldorf, 'Anticipating the Past: Transitional Justice and Socio- Economic Wrongs,' *Social and Legal Studies* 21(2) (2012): 171–186.

²² Gready ve Robins, bkz. yuk. dipnot 19, s. 342.

²³ Steven R. Ratner, Jason S. Abrams ve James L. Bischoff, 'Non-Prosecutorial Options: Investigatory

belirler ve not edilmelidir ki, genel olarak 'ihlallerden en çok etkilenenlerin, sürecin hedeflerini veya özel mekanizmaların karakterini etkilemek için ya çok az fırsatları olmakta ya da hiçbir fırsatları olmamaktır.'²⁴ Sivil toplum ve uluslararası aktörler değerli katkılar sağlarken,²⁵ devletler kilit aktörler olarak kalır ve devlet merkezli bir bakış açısı kabul edilir.

Süregiden Çatışma Ortamlarında Geçiş Dönemi Adaleti Mekanizmaları

Nüremberg mahkemelerinde somutlaşan İkinci Dünya Savaşı sonrası adalet modeli, takip eden devletlerarası çatışmalarda da kullanılmıştır. Bu model, Teitel'in geçiş dönemi adaleti modelinin devletlerarası savaşlarla ilişkilendirilen ilk aşamasını temsil eder. Siyasi bir değişim olmaksızın hayata geçirilen geçiş dönemi adaleti mekanizmaları da, iç çatışma ve sivil savaş gibi kitleye yönelik olan, fakat uluslararası olmayan şiddet ile karakterize edilmektedir.

Çatışmaların bittiği ya da devam etmekte olduğu ortamlarda, devletlerin, sivil savaş bağlamında geçiş dönemi adaleti fikrini devam ettirmesi, modern savaşın doğası gereği bazen zor olabilir. Günümüz şiddetli çatışmaları, nadiren ya sadece uluslararası savaş ya da iç savaş olarak tanımlanabilirken, genelde ikisinin arasında bir yere denk gelir.²⁶ Modern çatışmaların yeni boyutlarını analiz eden Mary Kaldor, bu tip şiddeti 'yeni savaşlar' olarak tanımlar.²⁷ Kaldor bunu şöyle açıklar, 'yeni savaşlar, savaşın . . . örgütlü suçların . . . ve büyük ölçekli insan hakları ihlallerinin arasındaki ayrımların bulanıklaştığı bir alandır" ve şunu ileri sürer:

Birçoğu yerelleşmişse de, sayısız geçişken bağlantı içermeleri nedeniyle bu savaşlarda iç ve dış, saldırı (dışarıdan gelen saldırı) ve baskı (ülke içindeki baskı) ya da global ve yerel olaylar arasındaki ayrımları belirlemek çok zordur.²⁸

Modern çatışmaları tanımlamak için farklı terimler de kullanılabilir: İsyan, devrim, iç karışıklık, şiddet, terör, gerilla savaşı, direniş, iç ayaklanma, sivil savaş ve kendi geleceğini tayin hakkı adına verilen savaşlar gibi.²⁹ Ayrıca, son yıllarda yaşanan

---

Commissions, Civil Suits, Immigration Measures and Lustration,' *Accountability for Human Rights Atrocities in International Law* içinde, ed. Steven R. Ratner, Jason S. Abrams ve James L. Bischoff (Oxford: Oxford University Press, 2009).

²⁴ Gready ve Robins, bkz. yuk. dipnot 19, s. 343.

²⁵ David Backer, 'Civil Society and Transitional Justice: Possibilities, Patterns and Prospects,' *Journal of Human Rights* 2 (2003): 297-313.

²⁶ Michael J. Mattler, 'The Distinction Between Civil Wars and International Wars and Its Legal Implications,' *New York University Journal of International Law and Politics* 26 (1994): 655-700.

²⁷ Mary Kaldor, *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era* (Cambridge: Polity Press, 2006).

²⁸ A.g.e. 2.

²⁹ Eve La Haye, *War Crimes in Internal Armed Conflicts* (Cambridge: Cambridge University Press,

(1990'lardan bu yana) politik şiddetin ve sivil savaşın yaygınlığını anlamlandırmak için de farklı açıklamalar yapılabilir.³⁰ Oysa, şöyle bir gerçeklik de var ki, iç çatışmaların ana nedenlerinden biri, yaygın insan hakları ihlallerinin tüm dünyada meydana gelmesidir. Geçiş dönemi adaleti mekanizmaları, bu şiddeti ele almak ve onunla yüzleşmek için gerekli yöntemleri sunar.

Temel bir rejim değişikliğinin yaşanmadığı durumlarda geçiş dönemi adaletinin gelişmesiyle birlikte, geçişin başlangıç ve bitiş anları belirsiz hale geldi. Geçiş dönemi adaleti mekanizmaları, siyasal bir geçişin vuku bulmadığı çok farklı durumlarda kullanıldı. Örneğin, yerel halkların maruz kaldığı tarihsel adaletsizliklerin mirasıyla yüzleşmek için Avustralya ve Kanada gibi sağlam demokrasilere sahip ülkeler tarafından ve de iç çatışma ya da siyasi şiddet ile mücadele eden Kenya, Kolombiya ve Uganda gibi ülkeler tarafından da bu mekanizmalar kullanıldı.³¹

Geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının süregiden çatışmalara uygulanmasının, günümüz geçiş dönemi adaleti deneyimlerini ilk dönemlerdeki çabalardan ayıran en önemli değişikliklerden biri olduğu düşünülmektedir. Par Engstrom şöyle der,

*Silahlı çatışmaların durmasından sonra ve siyasi rejim değişikliklerinin ardından gelişen hesap verme stratejilerinden, silahlı çatışmanın sona ermesinden bile önce hesap verebilirliği sağlamaya yönelik çabalara doğru gözle görülür bir kayma yaşanmıştır.*³²

Devletler, geçiş dönemi adaleti mekanizmalarını silahlı çatışma dönemlerini sonlandırmak için bir yol olarak kullanmaktadır. Geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının bu bağlamda kullanımı, her ne kadar Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kuruluşu ve Uganda, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Sudan, Kenya, Kolombiya ve Libya'daki süregiden çatışmalara dahil olmasıyla beraber daha görünür hale geldiyse de, Eski Yugoslavya için kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne kadar götürülebilir.³³ Devam eden çatışma durumlarında yapılan adli müdahaleler, '[geçiş dönemi adaleti] alanını, birbiriyle ilintili ancak farklı gelişen çatışma çözümü ve barış (ya da barışın tesisi) alanlarıyla çok daha yakın temas içine sokmuştur.'³⁴ Aslında, sıklıkla başvurulmuş geçiş dönemi adaleti mekanizmaları içinde sadece adli müdahaleler ya da adli takibat değil, yerel hakikat komisyonları,

---

2010).

³⁰ Kaldor, bkz. yuk. dipnot 27; James D. Fearon ve David D. Laitin, 'Ethnicity, Insurgency, and Civil War,' *American Political Science Review* 97(1) (2003): 75-90.

³¹ Hansen, bkz. yuk. dipnot 5.

³² Par Engstrom, 'Transitional Justice and Ongoing Conflict,' in *Transitional Justice and Peacebuilding on the Ground: Victims and Ex-Combatants*, ed. Chandra Lekha Sriram, Jemima García-Godos, Johanna Herman ve Olga Martín-Ortega (New York: Routledge, 2013), 42.

³³ A.g.e.

³⁴ A.g.e., 41.

tazminat ve genel aflar da yer aldı.

'Geçiş dönemi adaletinin birincil kullanım alanı olan otoriter rejimlerin geçmiş zulümleriyle yüzleşilmesinden, iç savaşlarda işlenen ihlallerle yüzleşmeye doğru değiştiğini' savunan bazı düşünürler, geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının iç çatışma bağlamında kullanılmasına dikkat çekmiştir.³⁵ Bu değişimin nedeninin temel olarak otoriter rejimlerin azalması olduğu iddia edilmektedir.³⁶ Bu da, 'geçişsiz geçiş dönemi adaleti' olarak tanımlanmıştır.³⁷

Diktatörlükten demokrasiye doğru bir geçişin olmadığı durumları ifade etmek için kullanılan 'geçişsiz' ifadesi, belli bir ölçüde yanıltıcıdır. Çünkü politik şiddetin varlığı ve devletlerin geçiş dönemi adaleti pratikleri aracılığıyla bu şiddetle başa çıkma çabaları, savaştan barışa ya da en azından şiddetten şiddetsizliğe doğru bir değişime işaret eder. Bu değişime siyasi geçiş de eşlik edebilir; bu genel olarak kullanıldığı anlamıyla rejim değişikliği biçiminde değil de, az demokratik yönetimlerden daha demokratik bir yönetime doğru olan geçişi tanımlar. Aslında, demokrasinin yokluğu, politik şiddetin varlığının temelini oluşturur.³⁸

İnsan hakları ihlalleri mirasıyla ve politik şiddetin yaygınlığıyla kökten bir rejim değişikliği gerçekleşmeden yüzleşen ülkeler 'çatışmalı demokrasiler' olarak tanımlanır; bu çatışmalı demokrasiler, siyasi yapının genel olarak 'demokratik' olarak tanımlanabileceği durumlarda bile, 'uzun süreli, yapısal, toplumsal ve politik şiddet deneyimlemiş devletler' olarak tanımlanır.³⁹ Bir demokrasi, kendi asli doğasından ziyade, biçimsel ölçütler kavramına göre değerlendirilir. Bir başka deyişle, 'demokratik' terimi biçimsel demokrasinin minimum gerekliliklerini karşılayan her devleti kapsar.⁴⁰ Bu nedenle, çatışmalı demokrasilerde, demokrasiye doğru giden yol, 'biçimsel demokrasiden gerçek demokrasiye doğru bir yönelim ile, demokratik standartların takdiminden ziyade derinleşmesiyle' meydana gelir.⁴¹

Çatışmalı demokrasileri tespit etmek için iki aşamalı bir test uygulanır. İlki, 'siyasi yapıda etnik, ırksal, dinsel, sınıfsal veyahut ideolojik temelde, derin ve köklü bir ayrışma olmalıdır.' İkincisi ise, 'bu ayrışma öyle keskin olmalıdır ki ya ciddi bir politik şiddet doğurmuş ya da doğurma tehdidi oluşturmuş olmalıdır.'⁴² Buradaki 'ciddi' kelimesi, toplumsal ayrışmanın gerekliliğine ve bununla birlikte de şiddet

---

³⁵ Andrew G. Reiter, Tricia D. Olsen and Leigh A. Payne, 'Transitional Justice and Civil War: Exploring New Pathways, Challenging Old Guideposts,' *Transitional Justice Review* 1(1) (2012): 137.

³⁶ A.g.e.

³⁷ Hansen, bkz. yuk. dipnot 5, s. 25.

³⁸ Hansen, bkz. yuk. dipnot 5; Ní Aoláin ve Campbell, bkz. yuk. dipnot 4.

³⁹ Ní Aoláin ve Campbell, bkz. yuk. dipnot 4, s. 174.

⁴⁰ A.g.e.

⁴¹ A.g.e., 212.

⁴² A.g.e., 175-179.

oranının belli bir yoğunluğa eriştiğine işaret etmek için kullanılır. Şiddetin yoğunluğunun ve dolayısıyla çatışmalı demokrasinin varlığını gösteren belirleyici unsur, devletlerin olağanüstü hal ya da iç kriz ilanıyla belirli hakları askıya alma hakkını kullanması ya da şiddet seviyesinin Cenevre Sözleşmesinin 3. Maddesinin uygulanmasını gerektiren bir hale gelmesidir.⁴³

Uluslararası mahkemelerin adli müdahaleleri, devletlerin ve hükümetlerin artık geçiş dönemi adaletinde ana aktörler olmadıklarını gösterir. Yeni kurulan hükümetin karar aldığı ve geçiş dönemi adaleti pratiklerini uygulamaya geçirdiği rejim değişikliklerinin aksine, devletler üstü ve dışı aktörlerin geçiş dönemi adaleti yöntemlerini şekillendirmede oynadıkları rolün giderek arttığı iddia edilmektedir.⁴⁴

Politik geçişe yönelik herhangi bir siyasi iradenin olmadığı süren çatışma ortamlarında, siyasi reformlar ve geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının uygulanması, şiddetin boyutunu azaltmanın ve gerçek bir demokrasiye doğru ilerlemenin bir yolu olarak görülebilir. Çatışmanın sürdüğü bir dönemde, politik bir geçiş bağlamında hayata geçebilecek asli bir değişim yerine kademeli olarak hayata geçirilen reformlar bir ilerleme olarak yorumlanabilir.⁴⁵

Bazı düşünürler siyasi bağlamı dikkate almadan geçiş dönemi adaletini 'geçmiş insan hakları ihlallerine cevap vermek üzere tasarlanmış bir dizi mekanizma' olarak tarif eder.⁴⁶ Bu mekanizmalar iç çatışma ile mücadele eden devletlerin yapısını değiştirme potansiyeline sahiptir. Bu yaklaşım, geçiş dönemi adaleti mekanizmalarını devreye sokmak için nasıl bir ortamın gerekli olduğuna değinmeyen BM ve ICTJ (International Center for Transitional Justice - Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi) tarafından kabul edilir. Örneğin BM Genel Sekreteri'nin tanımına göre geçiş dönemi adaleti bir toplumun geniş çaplı geçmiş ihlalleriyle yüzleşme çabasıyla bağlantılı olan ve hesap verme sorumluluğunu garanti altına almak, adalete hizmet etmek ve sorumlu tutmayı sağlamak için hayata geçirilen süreç ve mekanizmaların tamamıdır. Farklı derecelerde uluslararası müdahaleyi (ya da müdahalesizliği), tekil cezai takibatları, tazminatları, hakikat arayışını, kurumsal reformu, tüm kamu görevlilerinin söz konusu ihlallere dahiliyetinin araştırılmasını ve gerekli hallerde görevden uzaklaştırılmalarını veya bütün bunların birleşmesinden oluşan adli ve adli olmayan çeşitli mekanizmaları içerir.⁴⁷

⁴³ Belli bir yoğunluk düzeyi açısından bakıldığında, minör bir ayaklanma gibi küçük çaplı bir kargaşa, testin kriterlerini karşılamakta yetersizdir. A.g.e.

⁴⁴ Hansen, bkz. yuk. dipnot 14.

⁴⁵ Ní Aoláin ve Campbell, bkz. yuk. dipnot 4.

⁴⁶ Reiter, Olsen ve Payne, bkz. yuk. dipnot 35, s. 138. Ayrıca bakınız, Jon Elster, *Closing the Books: Transitional Justice in Historical Perspective* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

⁴⁷ *The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies: Report of the Secretary-General*, UN Doc. S/2004/616 (2004), para. 8. Benzer bir şekilde, ICTJ bu terimi, "kitlesele insan hakları ihlalleri mirasını onarmak için farklı ülkeler tarafından kullanılan bir dizi adli ve adli olmayan mekanizmalar olarak" tanımlar. International Center for Transitional Justice, *What Is*

Doğası gereği geleceğe yönelik olan reformların geçişi sağlamak adına yeterli görülmediği durumlarda, geçiş dönemi adaletinin önemi daha belirgin hale gelir. Geçmiş insan hakları ihaleleriyle hesaplaşmak ve süregiden çatışmaları çözmek için reformlar diğer güvenilir geçiş dönemi adaleti mekanizmalarıyla takviye edilmelidir.

GEÇİŞ DÖNEMİ ADALETİ TÜRKİYE İÇİN UYGUN BİR ÇERÇEVE SUNAR MI?

Geçiş dönemi adaleti söylemi son yıllarda Türkiye'deki akademisyenlerin ve sivil toplumun ilgisini çekiyor. Geçiş dönemi adaleti sürecini deneyimleyen Şili, Arjantin ve Güney Afrika gibi ülkeler, alanı ve çeşitli yöntemleri derinlemesine anlamak için akademisyenler tarafından inceleniyor.⁴⁸ Sivil toplum kuruluşları 1980 askeri darbesinden sonra zorla kaybetmelerle ilgili veri tabanları oluşturuyor ve Türkiye'de Kürt sorunuyla ilgili kapsamlı yayınlar yapıyor.⁴⁹ Geçiş dönemi adaleti pratikleri Türkiye'nin geçmişinden -ve hala başına bela olan- pek çok trajik olay bağlamında tartışılabilir. Diğer ülkelerin de tanık olduğuna benzer bir şekilde Türkiye, askeri diktatörlük, iç çatışmalar ve yaygın, sistematik insan hakları ihlalleri gibi sıkıntılı olaylar deneyimledi. Bu sorunlar yıllar içinde birbirinin üzerine bindi ve iç içe geçti ama hiçbirleriyle anlamlı bir şekilde yüzleşilmedi.

Bu makalede, geçiş dönemi adaleti konusu Türkiye'de Kürt sorunuyla ilişkili olarak mercek altına alınıyor. Bu konu bağlamında bakıldığında, geçiş dönemi adaleti çabaları iki ana girişim ile sürdürülüyor: Bir yandan sivil toplum örgütleri hakikat ve hesap verme sorumluluğu taleplerini dile getirirken öte yandan reform kriterlerini empoze eden ve insan hakları ihlallerinin etkili telafisini talep eden uluslararası aktörlerin baskısı, geçiş dönemi adaleti süreçlerinin başlamasını sağladı. Anlamlı bir siyasi geçişin olmadığı bir ortamda bu inisiyatiflerin etkililiği ve buradan çıkan birtakım tazminat ve cezai yargılamalar gibi bazı geçici mekanizmalar aşağıda tartışılacak.

Kürt Sorunu

Türk silahlı kuvvetleri ve PKK arasında 30 yılı aşkın süredir devam etmekte olan çatışmalar Türkiye'nin modern tarihini şekillendirdi. Resmi olarak savaş, 1984 yılında PKK tarafından yapılan saldırıyla başladı ve PKK lideri Abdullah Öcalan'ın 1999'da yakalanmasıyla son buldu. Ancak, çatışmalar bugüne kadar devam etti.

Transitional Justice?' <http://ictj.org/about/transitional-justice> (erişim tarihi: 12 Şubat 2015).

⁴⁸ Mithat Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, 2. Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010); Onur Bakiner, 'Is Turkey Coming to Terms with Its Past? Politics of Memory and Majoritarian Conservatism,' *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity* 41(5) (2013): 691-708.

⁴⁹ Truth Justice Memory Center (Hakikat Adalet Hafıza Merkezi), <http://www.hakikatadalethafiza.org/sayfa.aspx?PageId1/452&LngId1/45> (12 Şubat 2015).

Mesut Yeğen'in dediği gibi:

1920'lerin ortalarından 1980'lerin sonlarına kadar Türk devleti, Türkiye sınırlarında Kürtlüğe dair bir unsur olmadığını 'varsaymıştır' ... Ne zaman devlet söyleminde Kürt sorunu gündeme gelse, Kürtlerin tepkisel politikaları, feodalitenin modernleşmeye direnişi veya bölgesel gerilik bağlamında yaklaşımış, ama asla bunun bir etno-siyasal sorun olduğu göz önüne alınmamıştır.⁵⁰

Kürt sorununun etno-siyasal bir sorun olarak tanınmaması, farklı etnik grupları içine alan ve onların (siyasi, kültürel ve ekonomik) taleplerini karşılayan gerçek bir çoğulcu demokrasinin eksikliği ve sorunu askeri yöntemlerle çözme arzusu çatışmanın ana kaynaklarını oluşturdu ve şiddet sarmalının yıllar boyunca sürmesine neden oldu.

Çatışmanın ana nedenlerini ortaya koymak yerine Türk devleti, PKK'nin güçlü bir şekilde var olduğu ülkenin güneydoğusunda askeri varlığını artırdı ve savaş yükseltti. Yeni bir savaş stratejisi ise

... ordunun konvansiyonel savaş yöntemleriyle gerilla güçler karşısında üstünlük sağlamasının mümkün olmadığı, dolayısıyla 'gayri nizami harp' ilkelerine uygun bütünlüklü bir yeniden yapılandırma stratejisine gitmek gerektiği⁵¹

fikriyle hayata geçirildi.

Ana strateji, siviller ve gerillalar arasındaki bağları koparmak ve PKK'nin lojistik destek almasını önleyerek bölgede alan hakimiyetini elde etmektir. 'Koruculuk sistemi'⁵² olarak bilinen sistem kapsamında silahlandırılan sivil köylüler, silahlı kuvvetlerin yanında askeri operasyonlara katılarak bu stratejinin hayata geçirilmesine yardım etti. PKK'yi destekleyenlerin kim olduğuna dair çok az gösterge olması herkesi potansiyel destekçi haline getirdi ve köy koruculuğu sistemi 'hainlerle' 'sadık vatandaşları' birbirinden ayırt etmek için kullanıldı.⁵³ 1987 yılında ilan edilen olağanüstü hal, devlet çalışanlarına ve emniyet görevlilerine dokunulmazlık sağlarken eylemlerinden dolayı soruşturulmayacakları ve sorumlu

---

⁵⁰ Mesut Yeğen, 'The Kurdish Question in Turkish State Discourse,' Journal of Contemporary History 34(4) (1999): 555.

⁵¹ Özgür Sevgi Göral, Ayhan Işık ve Özlem Kaya, The Unspoken Truth: Enforced Disappearances (İstanbul: Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2013), 1.

⁵² Yasa No. 3175, tarih 26 Mart 1985. Köy Korucusu statüsü ilk olarak 1924 yılında Köy Kanunu'nun 442 numaralı maddesinde düzenlenmiştir ve 1985 yılında da yasanın 74. Maddesinde değişiklik yapılmıştır. A.g.e., 18.

⁵³ A.g.e., 63.

tutulmayacaklarına dair teminat da verdi.⁵⁴ Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele Birimi (JİTEM) olarak bilinen paramiliter ve kontra gerilla örgütü, köy korucuları, itirafçılar (eski PKK üyelerini), jandarma istihbaratın sivil çalışanları ve ordu mensuplarından oluşuyordu. Sınırsız bir güçle hareket eden ve cezasızlık kalkaniyla korunan bu yapı pek çok suç işledi.⁵⁵

Böylece, bu dönemde, 'ölüm mangaları' oluşturuldu ve PKK'ye karşı 'tüm gerekli tedbirler' alındı.⁵⁶ Hedefe ulaşmak için, köy ve diğer yerleşim yerlerini zorla boşaltmalar, faili meçhul cinayetler, yargısız infazlar ve zorla kaybetmeler kullanıldı. Bunlar sistematik insan hakları ihlalleriydi.⁵⁷ Kısaca, 'özgürlük, güvenlik kaygıları ile yer değiştirdi ve devlet destekli şiddet görmezden gelindi.'⁵⁸ Geniş çaplı insan hakları ihlalleri işleyen kişiler cezalandırılmadı veya herhangi bir şekilde sorumlu tutulmadı. Cezasızlık galip geldi ve bu da, Kürt sorunun çözümünde en önemli engellerden birini oluşturdu.

Türkiye'nin Siyasi Ortamı

Türkiye'de bugünkü siyasi durum geleneksel geçiş dönemi adaleti kuramına uymuyor. Bunun başlıca nedeni, yukarıda bahsedildiği gibi, ana akım geçiş dönemi adaleti teorisinin, diktatörlükten demokrasiye geçişi gerektiren bir siyasi geçişe dayanması. Türkiye'de ise geçiş dönemi adaletine dair talepler, geçiş dönemi adaleti yöntemlerinin uygulanmasını sağlayan bir rejim değişikliği olmadan ortaya çıktı.

Kürt sorununun özgünlüğü Türkiye'de çatışma çözümü söylemleri içinde sıklıkla dile getirilir ve bundan dolayı kendi içinde ve özneliği bağlamında ele alınması gerektiği savunulur. Diğer ülke deneyimlerinden beslenen geçiş dönemi adaleti yaklaşımına dayalı herhangi bir çözüm önerisi de kolayca bu temelde göz ardı edilebilir. Tabii ki diğer çatışmalarda olduğu gibi Kürt sorununun da çeşitli ayırt edici özellikleri vardır; bu yüzden de model olarak almak için bir tane iyi örnek bulmayı beklemek mantıksızdır çünkü bütün ülkelere uygulanabilecek bir model, yani 'herkese uyan tek bir çözüm' diye bir yaklaşım yoktur. Ancak, Türkiye'nin ve

---

⁵⁴ Anayasa'nın 119-121 maddesiyle, 1987 yılında 8 bölgede Olağanüstü Hal ilan edilmiştir.

⁵⁵ Olağanüstü Hal Bölgesel Yönetimi Kanun Hükmünde Kararname (No. 2935); Kararname No. 430, madde 8; Human Rights Watch, Time for Justice; Ending Impunity for Killings and Disappearances in 1990s Turkey (2012); Göral, Işık ve Kaya, bkz. yuk. dipnot 51. Mehmet Atılgan ve Serap Işık, Disrupting the Shield of Impunity: Security Officials and Rights Violations in Turkey (İstanbul: TESEV Yayınları, 2012).

⁵⁶ Gökçen Alpkaya, İlkem Altıntaş, Öznur Sevdiren ve Emel Ataktürk Sevimli, Enforced Disappearances and the Conduct of the Judiciary (İstanbul: Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2013), 12.

⁵⁷ "Resmi kaynaklara göre, Türk silahlı kuvvetleri ve PKK arasında çıkan silahlı çatışmalarda 30 yılı aşkın sürede 44,000 kişi ölmüş, resmi olmayan kaynaklara göre ise, 55,000 civarı sivil, ordu mensubu ve PKK üyesinin öldüğü belirtilmektedir." A.g.e. 11. Bakınız, Dilek Kurban, Reparations and Displacement in Turkey: Lessons Learned from the Compensation Law (New York: International Center for Transitional Justice, 2012).

⁵⁸ Alpkaya ve diğerleri, bkz. yuk. dipnot 56, s. 11.

etnik çatışma veya herhangi bir iç çatışma deneyimlemiş olan diğer ülkelerin paylaştıkları bazı ortak yönler kesinlikle vardır. En önemlisi de, diğer ülkelerde meydana gelmiş olan keyfi ve yargısız infazlar, zorla kaybetmeler, işkence ve zorla yerinden etme gibi yaygın insan hakları ihlalleri, Türkiye'de de işlenmiştir.

PKK ve Türk silahlı kuvvetleri arasındaki silahlı çatışma, iki aşamalı çatışmalı demokrasiler testinden geçen 'uzun süreli, yapısal, toplumsal, politik şiddet' örneği olarak görülebilir. Toplumdaki köklü bölünmeler, olağanüstü hal ilan etmeye götürecektir düzeyde bir politik şiddete yol açmıştır; bu da Cenevre Sözleşmesi'nin 3. Maddesi uyarınca insancıl hukukun en düşük yasal eşliğinin uygulanmasını mümkün kılmıştır.⁵⁹

Teorik düzeyde Türkiye'nin demokrasi kriterlerini, hukukun üstünlüğü ilkesini ve insan hakları sorumluluklarını karşıladığı düşünülebilir. Çok partili siyasi sistem, düzenli seçimler, insan hakları sözleşmelerinin imzalanması ve özellikle de Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde demokratik yapıları güçlendirme isteği demokratik bir devlet olduğunun önemli göstergeleri olarak düşünülebilir.

Bununla birlikte demokratik yönetim askeri darbelerle birkaç kez kesintiye uğramıştır ve 1980 askeri darbesinden sonra yürürlüğe giren Anayasa da dahil olmak üzere otoriter askeri yönetimin izleri hala var olmaya devam etmektedir. Türkiye'de gerçek bir demokrasiden ziyade biçimsel bir demokrasi olduğu söylenebilir. Ağır ve sistematik insan hakları ihlalleri mirası ve şiddetin yaygınlığı Türkiye'de gerçek bir demokrasinin olmayışından kaynaklanır.

Temel dönüşümler yerine kademeli reformlar yapmak çatışmalı demokrasilerin genel eğilimlerinden biridir.⁶⁰ Bu durum Türkiye'de de görülebilir. Uluslararası baskının önemli rol oynadığı reform süreci çatışma sürerken başlatıldı ve özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliğine girme arzusu reformların gerçekleştirilmesini sağladı. 2000'lerin başından bu yana Türkiye, Kürt sorunuyla ilgili daha önce benzeri görülmemiş bir yoğunlukta reform girişimi başlattı⁶¹ ve bu da, diğer pek çok çatışmalı demokraside de örneğini gördüğümüz gibi, çatışmanın boyutlarını azaltırken geçmiş ihlalleri gündeme getirme girişimlerini açığa çıkarttı. Bununla beraber, bu reformların Türkiye'de çatışmayı bitirmek adına yetersiz oldukları da ortaya çıktı.

Türkiye'de Geçiş Dönemi Adaletinin Olası Amaçları

1999'da PKK'nin tek taraflı ateşkes ilan etmesinden sonra, Türkiye'nin Avrupa

---

⁵⁹ Kerim Yıldız ve Susan Breau, *The Kurdish Conflict: International Humanitarian Law and Post-Conflict Mechanisms* (New York: Routledge, 2012).

⁶⁰ Ní Aoláin ve Campbell, bkz. yuk. dipnot 4.

⁶¹ Kemal Kirişçi, 'The Kurdish Issue in Turkey: Limits of European Union Reform,' *South European Society and Politics* 16(2) (2011): 335-349.

Birliği'ne tam üyelik için adaylığı da aynı yıl içerisinde açıklandı. Olağanüstü hal adım adım feshedilirken 2002'de bütün illerde kaldırıldı. Hakikat arayışı ve hesap verme sorumluluğu başta olmak üzere hak ihaleleriyle yüzleşme, sivil toplum örgütlerinin ve mağdur yakınlarının açık talepleri haline geldi.

İnsan hakları ihlalleri faillerini yargı önüne çıkartmayı ve geçmişle yüzleşmeyi talep eden sivil toplum örgütleri ve mağdur yakınları bu döneme bir ivme kazandırdı. Hakikat Adalet Hafıza Merkezi kayıp yakınlarının taleplerini kısaca şöyle özetliyor: Faillerin yargılanması; devletin yaşananları, yaşananlardaki taammüden rolünü kabul etmesi, suçunu açıkça tanınması; kayıp yakınları başta olmak üzere tüm toplumdan özür dilemesi; ve maddi ve manevi tazmin.⁶²

Aşağıda kısaca değinileceği gibi, Türkiye yargılamalar ve tazmine yönelik küçük adımlar atmış olsa da bir hakikat komisyonunun kurulması henüz gerçekleşmedi. Özellikle zorla kaybetme ve faili meçhul cinayetler gibi ağır insan hakları ihlallerinin araştırılması için bir hakikat komisyonunun kurulması talebi, toplumun farklı katmanlarıyla beraber uluslararası aktörler tarafından da tekrar tekrar dile getirildi.⁶³ 1980'ler ve 1990'lar boyunca devlet, Türkiye'nin güneydoğu bölgesinde neler olup bittiği hakkında bilgi yayılmasını önlemek adına planlı bir çaba sarf etti. Yaşananların inkarı veya çatışma hakkında çarpıtılmış bilgilerin yayılması, bu dönemde devletin güvenlik politikalarının önemli bir parçasıydı.⁶⁴ Dolayısıyla, bu dönemdeki ihlallerin tarafsız olarak soruşturulmasını sağlamak için yeterli güç ve kaynaklara sahip bir hakikat komisyonu, hem hakikatin açığa çıkması hem de yaşananların resmi olarak tanınması için kilit önemde olacaktır.

Arjantin'deki Plaza De Mayo annelerine benzer bir grup olan Cumartesi Anneleri, sessiz protestolarına 1995 yılında İstanbul'daki Galatasaray Meydanı'nda başladılar ve 1999'a kadar bu protestolarına her Cumartesi devam ettiler. Girişimlerini 2009 yılında Galatasaray Meydanı'nda toplaşarak tekrar başlatan⁶⁵ Cumartesi Annelerinin ana talepleri şöyle: Yakınlarına ne olduğuna dair güvenilir bilgiye ulaşma, cenazelerinin nerede olduğunun belirlenmesi ve sorumluların cezalandırılması. İçlerinde insan hakları aktivistlerinin ve kayıp yakınlarının bulunduğu Cumartesi Anneleri, bu konuyu son yıllarda kamusal alanda görünür hale getiren en etkili

---

⁶² Göröl, Işık ve Kaya, bkz. yuk. dipnot 51, s. 82-83.

⁶³ Orhan Kemal Cengiz, "Turks and Kurds Must Prepare for "Truth,""

Al Monitor, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2013/03/turkey-kurdish-human-rights-pkk-violations-ocalan.html> (erişim tarihi: 12 Şubat 2015).

⁶⁴ Başak Çalı, "The Logics of Supranational Human Rights Litigation, Official Acknowledgment, and Human Rights Reform: The Southeast Turkey Cases before the European Court of Human Rights, 1996-2006," *Law and Social Inquiry* 35(2) (2010): 1-45.

⁶⁵ Memorialize Turkey, 'Saturday Mothers,' <http://www.memorializeturkey.com/en/memorialsaturday-mothers> (erişim tarihi: 12 Şubat 2015); Göröl, Işık ve Kaya, bkz. yuk. dipnot 51.

inisiyatiflerden biri.

AB ve AİHM gibi uluslararası aktörlerin baskısı da geçiş dönemi adaleti taleplerinin desteklenmesinde önemli bir rol oynadı. 1999 yılında AB üyeliği için adaylığının kabulünün ardından Türkiye, insan haklarının yanı sıra Kürt sorunu bağlamında sosyal ve ekonomik kalkınmayı da ele alan bir dizi reformu hayata geçirdi. AİHM'nin çeşitli kararları da çatışma hakkındaki gerçekleri ifşa ederek geçiş dönemi adaleti çabalarına katkıda bulundu. Mahkeme önüne bireysel olarak taşınan insan hakları davaları, çatışmaya dair Türk hükümeti tarafından tek taraflı olarak üretilen anlatıya sekte vurdu ve genel algının değişmesine katkıda bulundu. Bu bağlamda, Başak Çalı'nın da belirttiği gibi AİHM davaları, tek tek başvuruçuların, hakimlerin, avukatların ve AİHM yetkililerinin katılımıyla, yaşananlara ilişkin alternatif bir anlatı oluşmasına neden oldu. Türkiye hükümetinin anlatılarına taban tabana bir tezat oluşturan bu davalar, kitlesel ihlallerin insani boyutlarını ortaya çıkartmasıyla bir hakikat komisyonuna benzer şekilde işlev gördü.⁶⁶

Ancak, geçmişin görmezden gelinmesi uluslararası aktörlerin müdahalelerinde de görülmekte. Örneğin, AB reformlarının hiçbirisi ağır insan hakları ihlallerinden sorumlu olan devlet görevlilerinin belirlenmesini, cezalandırılmasını veya tasfiyesini gerektirmez. Kürtlerin haklarına ilişkin reform gündemi hep ileriye yönelik olmuş ve geçmiş suçlarla hesaplaşmayı içermemiştir.⁶⁷ Benzer şekilde, AİHM davalarının geçiş dönemi adaleti üzerine etkisi de sınırlı olmuştur ve 'davaların hakikat ve kamusal tanınma için katalizör olarak işlev görmekte başarısız olduğu' iddia edilmiştir. Mağdurlara maddi tazminat ödenmiş olsa da suçların kendisi önce inkar, sonra örtbas edilmiş ve sonunda da normalleştirilmiştir.⁶⁸

Elbette ki bu görüşlerden uluslararası aktörlerin geçiş dönemi adaleti çabalarında önemli bir rol oynamadığı anlamı çıkarılamaz. Özellikle AB uyum süreci reformları ve geçiş dönemi adaleti arasındaki ilişki burada tarif edildiğinden çok daha karmaşıktır. Bununla birlikte, bu aktörlerin, yapıları gereği, Türkiye'deki geçiş dönemi adaletine müdahil olma konusunda sınırlamaları vardır.

Kürt sorunu bir güvenlik sorunu değil ve bu karmaşık politik sorunu çözmek için daha kapsamlı bir yaklaşım geliştirilmesi gerektiği fikri Türkiye'de gitgide daha fazla zemin kazanıyor. Gelgelelim bu normalleşme süreci silahlı çatışma döneminde tam olarak ne yaşandığına ve kimlerin bu suçlardan sorumlu tutulması gerektiğine dikkat çekilmesini kapsamıyor. Sadece bireysel hesap verebilirliği değil, aynı zamanda yeniden yapılandırıcı, onarıcı ve cezalandırıcı adalete kapsamlı bir bakış açısını da içeren geniş bir bağlamda geçmişle yüzleşmek, bu sürecin nadiren ayrılmaz bir parçası olarak gündeme getiriliyor.

---

⁶⁶ Çalı, bkz. yuk. dipnot 64.

⁶⁷ A.g.e.

⁶⁸ A.g.e, 32

İnsan hakları temelli bir yaklaşımın benimsenmesi, sadece siyasi ve kültürel hak ihlallerinin tanınmasını değil, aynı zamanda faillerin hesap vermesini, kaybedilenlerin akibetinin açığa çıkartılması da dahil olmak üzere hakikati bilme hakkının tanınmasını ve etkili başvuru hakkını içerir. Bu nedenle, geçiş dönemi adaleti alanının Türkiye’de özel bir önemi vardır ve Kürt sorununa anlamlı herhangi bir çözüm sağlamak adına da merkezde yer alır. Bu bağlamda, Türkiye’de geçiş dönemi adaletine ilişkin çabalar, çatışma çözümünün ve uzun ömürlü bir barış inşasının ayrılmaz bir parçası olarak tasavvur edilmelidir.

Özetle, uluslararası aktörlerin ve yerel sivil toplumun da bir miktar katkısıyla Türkiye’de ‘geçiş-öncesi’ olarak nitelenebilecek bir geçiş dönemi yaşanmaktadır. Hükümeti devralan yeni demokratik yönetimin önceki baskı rejimiyle mesafe almak amacıyla -ya da başka nedenlerle- gerçekleştirdiği temel dönüşümlerle hayat bulan ana akım geçiş dönemi adaletinin aksine Türkiye’de, AB, AİHM ve sivil toplumun da katkılarıyla yapılan reformlardan beslenen kademeli bir geçiş gerçekleşmektedir. Bu çabalar, çatışmayı şekillendirmede ve geçişi teşvik etmede önemli bir rol oynamış olsa da, geçmişle hesaplaşmakta ve insan hakları ihlalleriyle yüzleşmekte yetersiz kalmışlardır. Mekanizmalar geçişi teşvik edecek bir şekilde daha geniş ve bütüncül bir geçiş dönemi adaleti yaklaşımıyla işletilmemiş, hükümet tarafından ‘geçmişle yüzleşmek’ için kullanılmamıştır. Tazminat Yasası’nın ve açılan davaların ne dereceye kadar geçiş dönemi adaleti mekanizmalarını oluşturduğu ve geçişi teşvik edebileceği bir sonraki kısımda tartışılacaktır.

Türkiye’de Hayata Geçirilen Mekanizmalar

Tazminat Yasası

PKK ve Türk silahlı kuvvetleri arasındaki çatışmalar sırasında yaşanan zorunlu göçle⁶⁹ ilgili hükümet 2004 yılında Terör ve Terörle Mücadeleden Kaynaklı Kayıplar için Tazminat Yasasını⁷⁰ çıkardı. Yasa, ‘terörist eylemler’ veya ‘terörizmle mücadele adına yapılan eylemlerden’ dolayı meydana gelen zararı telafi etmek için yürürlüğe kondu.⁷¹ Kanunun gerekçesinde, terörden etkilenen insanlara tazminat hakkının tanınmasının ‘adaletin ve hukukun üstünlüğüne dayanan sosyal devlet olmanın

---

⁶⁹ Devletin görevlendirmesiyle Hacettepe Üniversitesi tarafından uygulanan bir anketin verilerine göre, ülke içinde yerinden edilenlerin sayısı 953,680 ile 1,201,200 arasındadır. Bununla beraber, uluslararası, ulusal ve yabancı STK’lar ise bu rakamın 1 ile 3 ya da 4 milyon arasında olabileceğini tahmin etmektedir. Dilek Kurban, Deniz Yüksek, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünal ve A. Tamer Aker, *Coming to Terms with Forced Migration: Post-Displacement Restitution of Citizenship Rights in Turkey* (İstanbul: TESEV Yayınları, 2007).

⁷⁰ Terör ve Terörle Mücadeleden Kaynaklanan Kayıplar için Tazminat Yasası, Resmi Gazete, 5233 Sayılı Kanun, 27 Temmuz 2004; Dilek Kurban ve Mesut Yeğen, *Adaletin Kıyısında: Zorunlu Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler: 5233 Sayılı Tazminat Yasası’nın bir Değerlendirmesi - Van Örneği* (İstanbul: TESEV Yayınları, 2012).

⁷¹ Tazminat Yasası, madde 1.

gereği' olduğu belirtiliyor. Ayrıca, tazminatın "devlete karşı olan güveni artıracığı, devlet ve vatandaşlar arasındaki ilişkilerin düzelmesini sağlayacağı ve barışa katkı sağlayacağı" ifade ediliyor.⁷² Gerekçe bölümünde yasanın yürürlüğe konmasında iki kilit amaç olduğu belirtiliyor. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin AB'ye katılım süreci. Gerekçede Tazminat Yasasının Ulusal Program'da yer alan Türkiye'nin AB'ye karşı yükümlüklerinden biri olduğu ve 2004 yılında uygulamaya geçmesi gerektiği belirtiliyor. 1999'da Türkiye'nin AB adaylığının ilan edilmesinin ardından AB tarafından Türkiye'ye bu alanda uygulanan baskının artmasıyla Türkiye de zorla yerinden etmeyi inkar eden resmi söyleminde değişikliğe gitmek zorunda kaldı.⁷³ Türkiye'nin 2002 yılında BM Temsilcisi Francis Deng'in araştırma ziyaretini kabul etmesinin ardından zorla yerinden edilme ile ilgili bir rapor ortaya çıkmıştı.⁷⁴ Tazminat Yasasının uygulanmasındaki ikinci amaç ise, AIHM'e giden davaların sayısını azaltmak ve "tazminatın adil olmayan bir zenginleşme aracı olmasını engellemektir."⁷⁵ Zorunlu göçe maruz kalmış insanların AIHM'e taşıdığı ve beklemede olan 1500 davanın olması, Türkiye hükümetini yüksek meblağlarda tazminat ödemekten kaçınması için alternatif yollar bulmaya zorlamıştı.⁷⁶

Yasa, özel olarak yerinden edilmiş Kürt vatandaşlar için tasarlanmamıştı, ancak PKK ve Türkiye silahlı kuvvetlerinin yaptıklarından bir şekilde etkilenen herkesi kapsıyordu: Siviller, silahlı kuvvetler ve köy korucuları gibi. Yasa, taşınabilir ya da taşınmaz mülke, yaşama hakkına ya da kişinin bedensel bütünlüğüne verilen zarar ile mülke erişimin engellenmesinden kaynaklanan zararların tazminini sağlıyor.⁷⁷ Bu süreç bölgesel olarak oluşturulan ve her biri vali yardımcısı, beş kamu görevlisi ve Baro tarafından atanmış bir avukattan müteşekkil zarar tespit komisyonları tarafından yönetiliyor.⁷⁸ Zararı tespit etmeyi ve tazminat ödemelerini başlatmayı içeren yasayı uygulamakla görevlendirilmiş bu idari komisyonların çoğunluğunu kamu görevlileri oluşturuyor.⁷⁹

Yasanın gerekçesinde aynı zamanda zarara uğrayan bireylerin zararlarının, devletin hatalı olup olmadığı göz önünde bulundurulmaksızın telafi edileceği belirtiliyor. Devletin tarafsız sorumluluğuna dayanan 'toplumsal risk ilkesi' kavramı, zararların tazmin edilmesi için devletin kusurunun tespit edilmesini gerektiriyor.⁸⁰ Buna

---

⁷² TBMM Tutanak Dergisi (Grand National Assembly, Official Report), 16 Temmuz 2004. Ayrıca bkz., Kurban ve diğerleri, bkz. yuk. dipnot 70.

⁷³ Kurban ve diğerleri, bkz. yuk. dipnot 70.

⁷⁴ Report of the Representative of the Secretary-General on Internally Displaced Persons, UN Doc. E/CN.4/2003/86/Add.2 (27 Kasım 2002).

⁷⁵ Kurban ve diğerleri, bkz. yuk. dipnot 70, s. 90.

⁷⁶ A.g.e.; Çalı, bkz. yuk. dipnot 64.

⁷⁷ Tazminat Yasası, madde 7. Ayrıca bkz. Kurban ve diğerleri, bkz. yuk. dipnot 70.

⁷⁸ Tazminat Yasası, madde 4.

⁷⁹ A.g.e, madde 5.

⁸⁰ Kurban ve diğerleri, bkz. yuk. dipnot 70, s. 92.

göre yasa, kendi ihmalinden kaynaklanan sorumluluğu devlete atfetmeyi amaçlamıyor. Başvuranlar, zararın devlet tarafından işlenmiş bir hatayla neden-sonuç ilişkisi içinde olduğunu ispatlamak zorunda olmamalarına rağmen, zararın 1987 ve 2004 yılları arasında terörle mücadele ve terörizm sonucunda yaşandığına dair kanıt üretmek zorundalar. Başka bir deyişle, ispat yükü başvuranlarda ve iddialarına ilişkin gerekli belgeleri sunmak zorundalar. Son olarak, Tazminat Yasası başvuranlara iki seçenek sunuyor: Dostane çözüm beyanı imzalayarak komisyon kararlarını kabul edebilirler ya da beyanı reddederek mahkemeye gitme haklarını saklı tutabilirler.⁸¹

Tazminat Yasası, zorla yerinden edilmeye ilgili Türk hükümeti tarafından atılan en somut ve önemli adımlardan biri olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte, yasanın özüne ilişkin tartışılması gereken; manevi tazminatın tanımlanmamış olması;⁸² güvenlik güçleri ve köy korucuları yasadan faydalanabilirken Terörle Mücadele Kanunu uyarınca suçlu bulunan şahısların dışarda bırakılması;⁸³ tazminatların düşük tutulması ve aralarında tutarsızlıklar olması; tespit komisyonlarının şeffaf olmayan yapıları; birçok olayda başvuranların yerine getiremediği kanıt sunma gerekliliği ve reddedilen başvuru sayısının çokluğu⁸⁴ gibi pek çok konu var. Bütün bunlar, yasanın güvenilirliğini ciddi bir şekilde sarsan önemli eksiklikler.

Tazminat programlarında adaletin yerini bulması için farklı bir dizi anlayışa ihtiyaç olabilir. Pablo de Greiff'e göre, 'Yeni bir siyasi topluluğun kurulmasına ya da yeniden oluşturulmasına katkı sağlamayı amaçlayan' geçiş dönemlerindeki kapsamlı tazminat programlarını, dar bir adli bakış açısıyla tekil durumlara uygulanan tazminatlardan ayırmak gerekir.⁸⁵ Bu nedenle, 'tekil olayların çözümünde uygulanan zarara orantılı olarak tazminat belirleme idealini, basit bir şekilde kitlesel tazminat programlarına aktarmak ve bunu bir adalet standardı olarak kullanmak' sorunlu olabilir.⁸⁶ Tekil insan hakları ihlallerindeki bireysel talebi karşılamak üzere yaşanan zararlar orantılı olarak belirlenen bir tazminat⁸⁷ durumunun aksine daha geniş bir adalet tanımına dayanan tazminatlar, şunları göz önüne almalıdır:

Yaşanan kayıplar/zararlar ve bu zararları neden olan yapılar . . . ve eşitsiz toplumlarda tazminatların rolünün, fakir mağdurları fakirliğe ve ayrımcılıkla karşılaştıkları ortamlarına geri döndürmek değil, onları mağdur eden yapıları dönüştürmek ve böylece, çatışmaya neden olan adaletsizlikleri gidermek

---

⁸¹ Tazminat Yasası, madde 12.

⁸² Kurban, bkz. yuk. dipnot 57.

⁸³ Tazminat Yasası, madde 2.

⁸⁴ Kurban, bkz. yuk. dipnot 57.

⁸⁵ Pablo de Greiff, 'Justice and Reparations,' *Handbook of Reparations* içinde, ed. Pablo de Greiff (Oxford: Oxford University Press, 2006), s. 454.

⁸⁶ A.g.e., s. 451.

⁸⁷ A.g.e.

*olduğu anlaşılmalıdır.*⁸⁸

Başka bir deyişle, tazminat programları mağdurların savaş öncesindeki yaşam koşullarının yeniden inşasının ötesine geçmelidir; çünkü bu koşulların kendisi, 'çatışmaya neden olan adaletsiz bir statükonun' parçasıdır.⁸⁹

Yasa, kayıpların belgelenmesi, terk edilmiş malların izinin sürülmesi ve kaybedilen ya da öldürülen yakınlarının akıbetinin araştırılması için bir ihtimal yaratmışsa da, devlet ve Kürt vatandaşlar arasındaki ilişkiyi dönüştürmekte başarısız oldu.⁹⁰ Bunun temel nedeni, yasanın 'devlete karşı olan güveni artırmak, devlet ve vatandaşlar arasındaki ilişkilerin düzelmesini sağlamak ve barışa katkı sağlamak' yerine, AİHM'e⁹¹ götürülen dava sayısını azaltmayı amaçlamasıydı.⁹²

Bireylerin yaşadığı kayıp ve zararların nedenini devletin ihmali ya da kusuru yerine tarafsız sorumluluğuna dayandırarak 'terörizm' ve 'terörle mücadele' olarak belirleyen yasa, çok sayıda bireyin söz konusu dönemdeki devletin sistematik politikaları yüzünden zorunlu göçe maruz kaldığının devlet tarafından kabul edilmediğini gösterir. Bu inkar politikası özellikle çoğu Kürt olan yerinden edilmiş bireyleri hedeflemek yerine tüm başvuranları 'terör kurbanları' olarak etiketleyen yasanın yetki konusunda görünür hale gelir.⁹³ Bu her şeyi kapsayan bakış açısı sadece hakikat ifşasını ve tanınmayı engellemez; aynı zamanda adaletin gerçekleşmesine de engel oluşturur. Fail ile kurban arasındaki ayrım görünmez hale gelirken⁹⁴ yasa, insan hakları ihlallerinden sorumlu olanların ortaya çıkartılmasına ve cezalandırılmasına da bir şans tanımaz.⁹⁵

Devam eden çatışma yüzünden böylesi bir düzenleme mümkün olmadı ve yasanın hakikat komisyonu ve ceza yargılamaları gibi başka mekanizmalarla takviye edilmemesi, en başından beri başarılı bir geçiş dönemi adaleti mekanizması olarak işlev görmesini engelledi. Bütüncül bir yaklaşım geliştirmenin önemini Greiff söyle açıklar:

Onarımın mekanizmalarının sağlanmadığı bir durumda hakikat ifşası mağdurlar tarafından gereksiz bir jest ya da boş konuşma olarak görülebilir. Hakikat ifşasının olmadığı durumlarda da tazminatlar hak sahipleri

⁸⁸ Gready ve Robins, bkz. yuk. dipnot 19, s. 347.

⁸⁹ Waldorf, bkz. yuk. dipnot 21, s. 178.

⁹⁰ Zerrin Özlem Biner, 'The Logic of Reconciliation: Between the Right to Compensation and the Right to Justice in Turkey,' *Humanity* 4(1) (2013): 73–91.

⁹¹ Kurban ve diğerleri, bkz. yuk. dipnot 70.

⁹² A.g.e., 91.

⁹³ Kurban, bkz. yuk. dipnot 57.

⁹⁴ Biner, bkz. yuk. dipnot 90.

⁹⁵ Kurban, bkz. yuk. dipnot 57.

tarafından devletin suskunluklarını satın alma veya tazminatı 'kan parasına' dönüştürerek rızalarını devşirme teşebbüsü olarak görülebilir. Aynı şekilde, çatışmanın tekrar etmesi olasılığını azaltan reformların yokluğunda tazminatlar ne işe yaradığı da meşruiyeti de sorgulanabilir birer ödemeden ibarettir. . . . Mağduriyetlerin tazminine yönelik herhangi olumlu bir çaba olmadan birkaç failin cezalandırılması da mağdurlar tarafından kolaylıkla sonuç alıcı olmayan bir nevi intikamcılık olarak görülebilir.⁹⁶

Tazminat Yasası, yerinden edilmiş Kürtlerin ihtiyaçlarına cevap vermek için hazırlanmış olabilir ve dolayısıyla devlet ve Kürt vatandaşlar arasında bir uzlaşmanın önünü de açabilirdi.

Temizöz ve Diğerleri⁹⁷

Türkçe literatürde 'gözetiminde kayıplar'⁹⁸ olarak tanımlanan zorla kaybetmeler pratiği, ilk defa 1980 askeri darbesi sırasında bir devlet politikası olarak kullanıldı. Kaybetmeler, 1990'lar boyunca olağanüstü hal sırasında 'terörle' mücadele kapsamında sistematik olarak uygulandı.⁹⁹ Bu dönemde devletle ilişkili kişiler ve kurumlar tarafından gerçekleştirilen kaçırma, zorla kaybetme ve faili meçhul cinayetlere ilişkin birkaç rapor hazırlanmasına rağmen,¹⁰⁰ bu döneme cezasızlık damgasını vurdu. Bazı tekil davalar dışında bu dönemde [olayları durdurmak ya da hesap verebilirlik adına] hiçbir anlamlı teşebbüste bulunulmadı. 2000'lerin başında yaşanan bazı olumlu gelişmeler, 1990'lara hakim olan kemikleşmiş cezasızlık kültürünü sarsacak gibi görünüyordu. JİTEM'le çalışan eski PKK üyelerinin ve bazı askeri personelin itirafları Güneydoğu'da olağanüstü hal sırasında meydana gelen Kürtlerin öldürülme olaylarına ışık tuttu.¹⁰¹

Özellikle Türkiye'nin bazı doğu ve güneydoğu illerinde yapılan kazılar ve bu kazılarda bulunan kemikler, JİTEM tarafından Kürt sivillere ve PKK üyelerine

⁹⁶ De Greiff, bkz. yuk. dipnot 85, s. 461.

⁹⁷ Bu yazı yazılırken Temizöz ve diğerleri adıyla bilinen ve Şırnak'ta 1993-95 yılları arasında 20 kişinin gözetiminde kaybedilmesi ve faili meçhul cinayette öldürülmesiyle ilgili dava ve sanıkların tutukluluk halleri devam ediyordu. Ancak 18 Haziran 2015 tarihinde Eskişehir 2. Ağır Ceza Mahkemesinde görülen duruşmada savcı, kesin kanıt olmadığı gerekçesiyle tüm sanıkların beraatını talep etti.

⁹⁸ Gökçen Alpkaya, 'Kayıplar sorunu ve Türkiye,' Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 50(3-4) (1995): 31-65.

⁹⁹ A.g.e. Hakikat Adalet Hafıza Merkezi'ne göre, olağanüstü hal bölgesinde, 1980 ve 2001 yılları arasında, 1,353 kişi zorla kaybedilmiştir. Göral, Isık ve Kaya, bkz. yuk. dipnot 51.

¹⁰⁰ Report of the Turkish Grand National Assembly on the Investigation of Unresolved Political Murders, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem19/yil01/ss897.pdf> (12 Şubat 2015); Report of the Turkish Grand National Assembly on the Investigation of Susurluk, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem20/yil01/ss301.pdf> (12 Şubat 2015).

¹⁰¹ Zerrin Özlem Biner, 'From Terrorist to Repentance: Who Is the Victim?' *History and Anthropology* 17(4) (2006): 339-353.

yapılan yasadışı infazları ortaya çıkardı.¹⁰² İtiraf, kazılar ve mağdur yakınlarının çabaları hesap verebilirliği teşvik etti. JİTEM¹⁰³ ve Ergenekon gibi davalar, zorla kaybetme ve faili meçhul cinayetlere ilişkin hakikatin ortaya çıkması ve adaletin sağlanmasına yönelik beklentileri artırdı.¹⁰⁴

Ergenekon davasının Türkiye'nin yakın tarihinde bir dönüm noktası olduğu düşünülür. Dava, hükümete karşı bir darbe planlayan aşırı sağcı bir çetenin yargılanmasıyla ilgilidir. Davada yargılanan bazı sanıkların, 1990'larda gerçekleşen yargısız infazlar ve zorla kaybetmelerden sorumlu olduğu iddia edilen JİTEM'le bağlantılarının olması, davanın aynı zamanda ağır insan hakları ihlallerini kapsayacağı yönündeki beklentileri artırdı.¹⁰⁵ Ancak dava 1990'larda yürütülen ihlalleri dışarda tutarken sadece hükümete karşı yapılan komplo üzerinde durdu.¹⁰⁶ Davanın geçmişle yüzleşme ve hakikatleri açığa çıkarma adına iki önemli etkisi oldu. İlki, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Türkiye'de önemli bir gücü temsil eden askerin gücünün (askeri vesayet) kısıtlanmasını sağladı.¹⁰⁷ İkinci olarak ise, 'JİTEM üyelerinin *Ergenekon* davası iddianamesinde sanık sıfatıyla yer alması hem JİTEM'in varlığını doğrulamış hem de JİTEM tarafından işlenen suçların genel karakterini ortaya koymuştur.'¹⁰⁸ Dolayısıyla, *Ergenekon* yargılamaları sırasında toplanan bilgiler, suçların ifşası ve gerçeğin ortaya çıkması için önemli bir fırsat sunuyordu.¹⁰⁹

Temizöz ve diğerleri davası yedi sanıkla ilgiliydi: Emekli bir albay olan Cemal Temizöz (jandarma görevlisi), üç eski PKK üyesi ve üç köy korucusu. Dava, Eylül 2009'da başladı ve Diyarbakır 6. Ağır Ceza Mahkemesi'nde görüldü. Sanıklar, Şırnak'ta (olağanüstü hal bölgelerinden birisiydi) gerçekleşen 20 faili meçhul cinayet ve zorla kaybetme suçundan sorumlu tutuluyordu.¹¹⁰

Yıllarca süren cezasızlık döneminden sonra, *Temizöz ve diğerleri* davası, 1990'larda işlenen ihlalleri ifşa etmek için önemli bir fırsat sunuyor. Sanıklar tutuklu olarak yargılandıkları davada eski (765 sayılı) Türk Ceza Kanunu'nun 313 ve 450. maddelerinde düzenlenen cürüm işlemek için teşekkül oluşturmak ve teşekkül mensubu olmak, kasten adam öldürmek, kasten adam öldürmeye azmettirmek

---

¹⁰² Human Rights Watch, bkz. yuk. dipnot 55. Ayrıca bkz. İnsan Hakları Derneği'nin hazırladığı toplu mezarlar haritası, Human Rights Association, <http://www.ihddiyarbakir.org/Map.aspx> (erişim tarihi: 12 Şubat 2015).

¹⁰³ Atılğan ve Işık, bkz. yuk. dipnot 55.

¹⁰⁴ Devam eden davalar için bkz., <http://failibelli.org/tum-davalar/> (erişim tarihi: 12 Şubat 2015).

¹⁰⁵ Gülçin Avşar, *Ergenekon'un Öteki Yüzü: Faili Meçhuller ve Kayıplar* (İstanbul: TESEV Yayınları, 2013).

¹⁰⁶ A.g.e.

¹⁰⁷ Human Rights Watch, bkz. yuk. dipnot 55.

¹⁰⁸ Alpkaya ve diğerleri, bkz. yuk. dipnot 56, s. 95.

¹⁰⁹ Avşar, bkz. yuk. dipnot 104.

¹¹⁰ Atılğan ve Işık, bkz. yuk. dipnot 55.

suçlarından sorumlu tutuluyorlardı. Davanın, asker, köy korucuları ve eski PKK mensuplarının çatışmalar sırasında işledikleri ağır insan hakları ihlallerini açığa çıkartmak için bir fırsat sunduğu düşünülüyor ve dava 'Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında sıklıkla karşılaşılan Türkiye'nin güneydoğusundaki sistematik insan hakları ihlallerinin gerçekleştiği döneme ışık tutabilecek eşsiz bir fırsat olarak' tarif ediliyor.¹¹¹

Güvenlik güçleri tarafından binlerce zorla kaybetme ve yasadışı infaz eyleminin işlendiği iddia edilmesine rağmen, davanın kapsamı sınırlı kaldı. İncelenen ve yargılanan olaylar 1990'larda meydana gelen insan hakları ihlallerinin sadece küçük bir kısmını oluşturuyor. Yüksek rütbeli yetkililerin bu olaylara olası katılımı da araştırılmadı.¹¹² Emir komuta zincirini araştırmadaki başarısızlık, gerçeği açığa çıkarmada ve adaletin sağlanmasında davayı yetersiz kıldı. Yaygın ve sistematik bir şekilde işlendiği göz önüne alındığında bu dönemde işlenen suçları insanlığa karşı suçlar kapsamında ele almak gerekirken, insanlığa karşı suçların eski Türk Ceza Kanununda tanımlanmaması nedeniyle sanıklar 'öldürme' ve 'suç işlemek amacıyla teşekkül oluşturma' gibi suçlardan yargılandı.¹¹³ Bu yalnızca suçların önemini azaltmakla kalmıyor; aynı zamanda gelecekteki olası insan hakları ihlallerine yönelik açılacak davalarda zamanaşımını uygulamayı da mümkün kılıyor.¹¹⁴ Bu şartlar altında, devam eden bu davaların, hesap verme sorumluluğuna ve hakikatlerin açığa çıkartılmasına gerçek bir katkı sunup sunmadığı da tartışmalı.

SONUÇ

Geçiş dönemi adaleti, Türkiye'de Kürt sorununun çözümünde merkezi bir rol oynamaktadır. Geçmişin mirasıyla hesaplaşmanın yanı sıra şiddetin boyutunu azaltmak için de uygun bir çerçeve sunar. Bu makale boyunca, Türkiye'de köklü bir politik değişimin yokluğunun geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının kullanılmasını engelleyebilecekken, silahlı çatışmanın ve kitlesel insan hakları ihlalleri mirasının geçiş dönemi adaletini kullanmayı zorunlu kıldığı iddia edildi. Siyasi bir dönüşüm geçiren ve yeni gelen yönetimlerin çeşitli nedenlerle geçiş dönemi adaleti mekanizmalarına başvurma iradesi gösterdiği diğer ülkelere kıyasla Türkiye'de, bu süreç daha zorlayıcı olabilir. Büyük bir dönüşüm ve temizlenme süreci yerine AB kriterlerine uyum amacıyla hayata geçirilen reformlar Türkiye'nin daha demokratik bir yönetime geçişinin yollarından biri olarak görülebilir. Özellikle siyasi ve kültürel

---

¹¹¹ Commissioner for Human Rights of the Council of Europe, Ocak 2012, Human Rights Watch, bkz. yuk. dipnot 55, s. 2.

¹¹² Human Rights Watch, bkz. yuk. dipnot 55.

¹¹³ 2005 tarihli (5237 sayılı) Türk Ceza Kanunu madde 77, insanlığa karşı işlenen suçları uluslararası suçlar kapsamında tanımlar. Mevcut Ceza Kanunu'nun aksine, yasallık ilkesi nedeniyle, sanıklar için daha olumlu hükümler içeren önceki Ceza Kanunu uygulanmıştır. Bakınız Alpkaya ve diğerleri, bkz. yuk. dipnot . 56.

¹¹⁴ Human Rights Watch, bkz. yuk. dipnot 55.

hakları iyileştirmek adına bu reform süreci önemli bir rol oynamışsa da geleceğe dönük olması nedeniyle yetersizdir. 2000'lerin başından bu yana Türkiye'de bir 'geçiş öncesi' dönem devam etse de hayata geçirilen tazminat ve ceza yargılamaları gibi mekanizmaların, hakikati açığa çıkartmakta, hesap verme sorumluluğunu yerine getirmekte ve çözümü sağlamakta başarısız oldukları görülmüştür. Tekil bir şekilde hayata geçirilen bu mekanizmalar anlamlı bir biçimde insan hakları ihlallerini ele alamamıştır. Güvenilir geçiş dönemi adaleti mekanizmaları bütünsel bir bakış açısının parçası olmalıdır. Ancak böyle mekanizmalar haksızlıkların kabullenilmesi ve tanınmasını, hakikatin açığa çıkmasını, faillerin belirlenmesini ve cezalandırılmasını, mağdurlara tazmin hakkı tanınmasını ve benzer ihlallerin tekrar olmayacağına dair garantilerin sağlanmasını mümkün kılar.

Gerçek bir geçiş dönemi adaletinin bütüncül bir yaklaşımla nasıl gerçekleştirilebileceğini ayrıntılandırmak bu makalenin amacını aşıyor ancak Türkiye'de geçiş dönemi adaletinin uluslararası aktörlerin, sivil toplumun ve hükümetin çabalarıyla beraber yürütülmesi gerektiği açıktır. Uluslararası aktörlerin katılımı, tepeden inme reformların ve mekanizmaların dayatmasının ötesine gitmelidir. Bu süreçlerin uygulanması ve etkinliği, meselenin layığıyla üzerine gitmek ve mağdurların taleplerini karşılamak için odak noktası olmalıdır. Şimdiye kadar parçalı ve birbirinden kopuk olarak kalmış sivil toplum çalışmaları, taban hareketlerini harekete geçirmek adına koordine edilmelidir. Geçiş dönemi adaleti alanında ortaya çıkan farklı görüşler ve alanı şekillendiren aktörlerin çeşitliliği devlet merkezli bakış açısının Türkiye'nin olmazsa olmazı olmadığına işaret etse de, gerçek bir geçiş dönemi adaleti sürecini başlatmanın önündeki engellerden birinin devletin bu yönde bir irade göstermemesi olduğu açıktır. Şimdiye kadar hükümetin mesajları karışık sinyaller gönderdi ve sorunun kabulüne ilişkin şu ana kadarki pragmatik ve sınırlı eylemleri açık ve kapsamlı bir geçiş dönemi adaleti çerçevesi sunmaktan uzak kaldı.